

Edward Breza

Wybrane nazwiska pomorskie (cd.)

Acta Cassubiana 4, 243-259

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WYBRANE NAZWISKA POMORSKIE (CD¹)

25. Backhaus, Backhus, Bakus, Backtrog i podobne

SNWPU podaje 30 osób pisanych *Backhaus*: 2 w woj. bydgoskim, 10 elbląskim, po 6 w gdańskim i toruńskim, 5 katowickim, 1 tarnowskim; 14 *Bakhaus*: 8 w woj. bydgoskim, 5 katowickim, 1 wałbrzyskim; 21 *Bakaus*: 18 w woj. katowickim, 3 opolskim; 1 *Backhause* w woj. elbląskim; 6 *Bakhus* w woj. szczecińskim, bez wskazania ilości *Backhus* i *Bakusz*; 88 *Bakus* 4 w woj. bydgoskim, 2 elbląskim, 8 słupskim, 26 łódzkim, 16 warszawskim, 10 koszalińskim, 6 toruńskim, 4 katowickim; pochodne *Bakuszew* 3: 2 w woj. warszawskim, 1 płockim; 5 *Bakuszka* w woj. wrocławskim. Pewno i 17 *Bachus* do omawianej rodziny należy: 6 w woj. warszawskim, 5 szczecińskim, 4 opolskim, 2 suwalskim.

Podstawowymi są tu nazwiska w formie górnieniem. *Backhaus* i w formie dolnieniem. *Backhus*, wywodzące się od tak samo brzmiących wyrazów pospolitych, oznaczających w niemieczyźnie współcześnie 'piekarnię', dawniej też piece chlebowe, pomieszczenia w zagrodzie, gdzie wieczorem robotnicy otrzymywali wynagrodzenie za pracę we dnie, osobowo też ludzi zaangażowanych przy pieczeniu, jak podaje Zoder I 182, notujący nazwisko: Lodewich *Bachus* już z roku 1356 i z członem *backen* 'piec' także *Backhausen*, prawdopodobnie to samo, co *Backhaus*, *Backhoff*, *Ba(c)kmann*, *Bac(k)meister* z II członem *Hof* 'dwór' *Mann* '

¹ W tomie I „Acta Cassubiana”, 1999, s. 259-275 opublikowane zostały: 1. *Cyper*, *Zip(p)er* i podobne, 2. *Łag*, *Łaga* i podobne, 3. *Os* i *Oss*, 4. *Rzeszoto*, *Rzeszotarz* i podobne, 5. *Sito*, *Sitarz* i podobne; w t. II, 2000 s. 21-51: 6. *Apfel*, *Apfelbaum*, *Appel*, *Appelbaum*, *Jabłko*, *Jabłon(ka)* i podobne oraz pochodne, 7. *Gloza*, *Glus*, *Glut*, *Glozna*, *Gloc* i podobne, 8. *Milanowski* i pokrewne, 9. *Pomy(j)ski*, *Kczewski* - zanikłe kaszubskie nazwiska szlacheckie, 10. *Promień*, *Strahl* i podobne, 11. *Smedles*, *Smydmes*, *Sznidles*, *Strug*, *Hebel*, *Hewel* i podobne, 12. *Smukała* i podobne; w t. III, 2001, s. 159-176: 13. *Achrem*, *Achremczyk*, *Achremowicz* i podobne, 14. *Aff(feld)*, *Aff(elt)*, *Amende* i podobne oraz pochodne, 15. *Bartelmes*, *Bartelmus*, *Meus*, *Mewes* i podobne, 16. *C(z)indarz*, *Kitlarz*, *Cender* i podobne, 17. *Dawid*, *Dawidzki*, *Dawidowski*, *Dawidson* i podobne, 18. *Eichler*, *Ekman(n)*, *Eichman(n)* i podobne, 19. *Ignar*, *Ignor(a)*, *Ignor* i pochodne, 20. *Lauf(f)er*, *Lep(p)er* i pokrewne oraz podobne, 21. *Pardua*, *Pardwa*, 22. *Rzym*, *Roma*, *Romer* i podobne, 23. *Senslau*, *Żelistawski*, *Duba*, *Duber*, 24. *Westfal*, *Westwal* i pochodne.

mężczyzna, człowiek', *Meister* 'mistrz'. Wyliczone wyżej warianty różnią się niekiedy tylko zapisem z -c- czy bez niego, a więc w części spolszczone, *Bakuszka* polega na spolszczeniu za pomocą suf. -ka, jak np. *Szmytka* od dolnoniem. *Schmitt* 'kował', *Szultka* od dolnoniem. *Schulte* 'sołtys'; w niektórych formach końcowe -s przeszło w -sz, jak w imionach łacińsko-greckich typu *Lucas* – polskie *Łukasz*. Forma *Bachus* może być wariantem dolnoniem. (por. zapis u Zodera), a może oddawać n. boga wina Bachusa. W SNWPU mamy nazwiska równe n. grecko-łacińskich bóstw, np. *Hermes* 11 osób, *Mars* 241 (może z *Marsz* od *Marcin* z mazurzeniem), *Saturn* 6; 4 w woj. krakowskim, 2 gorzowskim, *Saturnus* 12.

Nazwisko *Backtrog* 9 w woj. gdańskim zawiera w II członie gw. rzeczownik *trag(a)*, częściej Im. tragi 'nosze' SW VII 93, tu do chleba.

26. Cieciora, Cieciora, Cięciora podobne

SNWPU podaje 687 osób nazywających się *Cieciora*: 18 w woj. bydgoskim, 23 elbląskim, 49 gdańskim, 234 radomskim, 86 poznańskim, 78 kieleckim, 32 krosnieńskim; 1000 *Cieciora*: 5 w woj. bydgoskim, 5 elbląskim, 17 gdańskim, 248 piotrkowskim, 121 tarnobrzeskim, po 85 gorzowskim i katowickim, 63 kieleckim, 41 wrocławskim; *Ciecior* 0; *Ciecioro* 0, *Ciecior* 0, 450 *Cieciora*: 2 w woj. bydgoskim, 39 elbląskim, 5 gdańskim, 2 słupskim, 149 siedleckim, 67 warszawskim; 168 *Ciecior*: 118 w woj. opolskim, 35 katowickim; 112 *Ciecioro*: 4 w woj. gdańskim, 47 białostockim, 23 łomżyńskim, 12 suwalskim; 55 *Cieciora*: 27 w woj. piotrkowskim, 8 toruńskim, 6 nowosądeckim, po 4 bielskim, pilskim, po 2 warszawskim i częstochowskim; 1 *Ciecioro* w woj. krakowskim; 1 *Ciecior* w woj. gdańskim; z -e- w II sylabie: 11 *Cieciora*: 6 w woj. przemyskim, 4 wałbrzyskim, 1 łomżyńskim; 2 *Ciecioro*, po 1 w woj. białostockim i łomżyńskim; *Cieciorów* 0; 12 *Ciecioro* w woj. przemyskim, to ostatnie z -i- w II sylabie; z -ę- w I sylabie: *Cięcior* 1 w woj. opolskim; 12 *Cięciora*: po 3 w woj. warszawskim, lubelskim, łódzkim, po 1 radomskim, tarnobrzeskim i wrocławskim; 2 *Cięciora*: po 1 w woj. bielskim i tarnobrzeskim; *Cięcior* 0; 11 *Cieciora*: po 1 w woj. słupskim i zamojskim, 4 szczecińskim, 3 bielskim, 2 tarnobrzeskim; ze stwardnieniem drugiego -ć-: *Ciecwierz* 19: 1 w woj. gdańskim, 12 warszawskim, 2 pilskim, po 1 białostockim, łódzkim, wrocławskim i w wrocławskim; 1 *Ciecwarz* w woj. warszawskim; 1 *Ciecwisz* w woj. katowickim. Inne warianty nazwiska podam w wykładzie o etymologii.

Formy związane etymologicznie z podanymi wyżej nazwiskami odnotowane zostały w SSNO I 365: n. herbowa *Cieciora* od roku 1416, o której szerzej w SEMot VI 9, *Ciecior* z roku 1497, *Ciecioro* od roku 1382, z Małopolski i Wielkopolski, z Mazowsza z w. XV, zob. SEMot I 36 i C 28, *Cietrzew* z roku 1387 z Małopolski, z XV w. z Wielkopolski i Mazowsza (SSNO I 377), *Cietrzewic* z roku 1409 z Mazowsza. Na Pomorzu Gdańskim nazwisko było historycznie notowane zwłaszcza

cza w parafii Zblewo, pow. starogardzki: w roku 1728 w archiwaliach pelplińskich zapisany został Stanislaus *Cieczorn*, gdzie końcowe *-n* pochodzi z niem. deklinacji słabej (formy dopełniacza lp. lub mianownika lm.) oraz lemanka *Czczorowa* (Damps 45).

Nazwiska pochodzą od rzeczownika *cieciorka* 'samica cietrzewia', notowanego od XV w. (1437 r.), także w postaci *ciecierza* i *cieciorza* Sł I 99, por. także Br 63. A. Bańkowski (B I 178) podaje *ciecierza* od XIV w. w lm. *ciećrzewie*, też *ciecior* jako formę staromazowiecką oraz regionalizm podlaski *ciećwierz*, utrwalony przez Z. Glogera (te ostatnie warianty to już nazwa samca). Nazwa ptaka jest onomatopieczna, nawiązuje do głosu wydawanego przez niego. Wyrazy dźwiękonaśladowcze funkcjonują z reguły w różnych postaciach, zanim utrwali się ostatecznie jedna postać. Wyrazy onomatopieczne bywają też różnie słyszane, dlatego w SNWPU spotykamy m.in. nazwiska *Ciećwierz* 1397: z tego 17 w woj. bydgoskim, 27 elbląskim, 40 gdańskim, 3 śluskim, najwięcej 529 warszawskim, potem wrocławskim 159, pisane nieetymologicznie (fonetycznie) na końcu wyrazu *Ciećwiesz* 0 i 4 osoby *Ciećwież* w woj. szczecińskim, pochodne są *Ciećwerek* 8: 4 w woj. warszawskim, po 2 katowickim i wrocławskim, *Ciećwirska* 1 w woj. gorzowskim, też 3 osoby *Ciećmierz*: po 1 w woj. gdańskim, warszawskim i ostrołęckim; 54 *Ciećwiera*: 23 w woj. gorzowskim, 21 zielonogórskim, 5 koszalińskim, 1 skierniewickim. Warianty nazwiska oddają postaci wyrazu pospolitego: ze staropolskiego *ciecierz* rozwinęła się *Cieciora*, pisana też *Cieciura* i *Cieciora* (jak *macierz* i *maciora*), dodatkowo pojawiło się wtórne *-ę-*, jak często przed spółgłoskami szczelinowymi i zwarto-szczelinowymi (por. dawne *pręcz* 'precz'), dalsze zmiany wynikają z nieświadomości pochodzenia nazwiska. Formy typu *Ciećwierz* nawiązują do gwarowej formy nazwy samca – *ciećwierz*.

Po niemiecku cietrzew to *Birkhahn*, uproszczone w nazwisku do *Berkan* (NP II 47). Dopowiedzieć trzeba, że nazwiska od nazw samic ptasich bywają, por. *Gulga*: gw. *gulga* 'indyczka', *Kaczka*, *Jaskuła*, *Piepióra* i *Piepiórka* (NP I 174-175), *Kura* 2024 i wiele innych.

Na Kociewiu w gminie Kaliska, pow. starogardzki mamy wieś *Cieciorka*, o której pisał ks. A. Mańkowski (R-ki Tow. Nauk. w Toruniu XIX, 1912) i H. Górniewicz (PMT VII 26). Zdaniem ks. Mańkowskiego wymieniona została po raz pierwszy w roku 1732 w księgach metrykalnych par. Zblewo i pochodzi od nazwiska *Cieciora*, w metrykach Zblewa spotkał zapisy *Sophia Cieciorówna de Cieciora* oraz *Mathias Cieciora de Iwiczno*. Pierwotnie była to karczma, a karczmy i młyny na Pomorzu najczęściej brały nazwy od właścicieli. Może zatem na owego eponima (tak od czasów starogreckich nazywa się osoba, która dała początek nazwie miejscowości) *Cieciorę* mówiono też *Cieciorka*. Oboczne były też zapisy osady: *Cieciorki* (po niemiecku *Czczorken*), jeśli patrzono na całą rodzinę owego *Cieciorki*, *Cieciorka*, jeśli brano pod uwagę: tylko jego jako głowę rodziny i właściciela karczmy. Podobne wahania obserwujemy i w innych nazwach, np.

pod Sierakowicami *Patok* i *Patoki*, *Mróz* i *Mrozy*, *Dunajek* i *Dunajki* w pow. kościerskim i starogardzkim (ostatecznie utrwaliły się formy lm. *Patoki*, *Mrozy*, *Dunajki*) .

Jest dużo nazw miejscowości *Ciecierzyn* w Małopolsce i na Śląsku, na Krajnie i w innych regionach Polski, też *Cieciersk* (zob. WU I 249), od nich pochodzi nazwisko *Ciecierski*, którym się tu już zajmować nie będę, nie wymieniałem też z reguły form pochodnych od *Ciecior(k)a* i *Ciećwierz*, są one łatwo czytelne i zrozumiałe.

27. Heland, Helandt, Helant

SNWPU podaje 106 osób o nazwisku *Heland*; 74 w woj. gdańskim, 18 słupskim, 9 koszalińskim, 3 bielskim, 2 kieleckim; 9 *Helandt*: 3 w woj. gdańskim, 6 słupskim; *Helant* 0.

Historycznie poświadczono zostało w księgach metrykalnych parafii Kielno: Joannes *Helant* 1825, Martin *Heland* 1842. Magistranci przynoszą je ze wsi północnokaszubskich, np. Starzyna i Wiczlina, wymawiane bywa *Hilant*.

Jest pochodzenia niemieckiego, pochodzi od staro-wysoko-niem. i średnio-dolno-niem. *heilant* = nowo-wysoko-niem. *Heiland* 'zbawiciel', 'wybawiciel'. Niemiecki rzeczownik *Heiland* (z pochodzenia imiesłów czasu teraźniejszego od *heilen* 'uzdrowić, uratować, wybawić', por. współczesne *heilend*) zdaniem Klugego (300) jest tłumaczeniem łacińskiego *Salvator*, co z kolei przełożono z gr. *σῶτήρ* (por. dział teologii zwany soterologia 'nauka o zbawieniu'). Znany był rzymski przydomek (cognomen) *Salvator*, w pełni przysługujący tylko Chrystusowi. Biblia (np. psalmy) często mówi o Bogu Wybawicielu z różnych przeciwności, jednak dopiero Ewangeliści mogą powiedzieć: 1) Dziś w mieście Dawida narodził się wam Zbawiciel (Łk 2,11) i 2) On prawdziwie jest Zbawicielem świata (J 4,42). Zoder I 698 dla niemieckiego nazwiska *Heiland* i *Heyland* znajduje jeszcze podstawę w nazwie *chebd* o łacińskiej botanicznej nazwie *Sambucus ebulus*, określanym także *Heiland*, nazywa się po niemiecku także *Attich* oraz w nazwach terenowych pod Büddenstedt, pow. Hehnstedt, które pierwotnie oznaczały 'pole na wykarczowanym lesie', czyli polskie nowiny. Samo nazwisko notuje od roku 1374. W związku z *Attich* por. 6 osób noszących nazwisko *Atig*: 3 w woj. warszawskim, 2 szczecińskim, 1 toruńskim; 2 *Atik* w woj. piotrkowskim, które jednak mogą mieć związek z nazwiskiem *Atta* 4: 2 w woj. łódzkim, po 1 warszawskim i wrocławskim; *Atta* zaś od indoeuropejskiego pieszczotliwego *atta* 'tatusiu, ojczulku', znanego już Homerowi, przejętego przez łacinę, a z łaciny językowi niemieckiemu jako *Attig* (Kluge 46). O uzdrawianiu. mówi dolnoniem, nazwisko *Hiller* (NP 177), będące odpowiednikiem górno-niem. *Heiler* od *heilen*, por. ang. *healer* 'uzdrowiciel' od to *heal* 'uzdrowić'.

Hiszpanie i Portugalczycy nadawali imiona Zbawiciela miastom i państwom, por. *Salwador*, port w Brazylii, *Salwador*, państwo w Ameryce Środkowej ze stolicą *San Salvador* 'Święty Zbawiciel', por. inne nazwy kultowe nadane przez wymienione nacje, jak *San Diego* 'Święty Jakub', *San Domingo* 'Święty Dominik', *Trinidad* 'Trójca' z łac. *Sancta Trinitas* i inne. Hiszpanie z tytułem nadanym przez papieża *Gens Christianissima* 'najbardziej chrześcijański naród' Zbawiciela wprowadzili do imiennictwa osobowego w postaci *Salvadore*, także SIWPU podaje 11 mężczyzn o imieniu *Salwador*, 11 *Salwator*, 2 *Salvadore*, 1 *Salvadore*, 5 *Salvatore*, 2 *Salwatore*, kobiety noszą też imiona 2 *Salvatrice*, 1 *Salwatora*. W roku 1881 kapłan bałeński Johann Jordan założył zgromadzenie *Salwatoriaków*, zwane po łacinie *Societas Divini Salvatoris* (SDS), tj. Towarzystwo Świętego Zbawiciela. W średniowieczu pierwszy kościół w miastach budowano pod wezwaniem Zbawiciela, drugi NMPanny, trzeci w strefie nadmorskiej św. Mikołaja.

Także w greckiej formie Zbawiciel funkcjonuje już dziś w Polsce jako imię: SIWPU podaje 11 mężczyzn o imieniu *Soter*, 15 kobiet *Sotera*, 1 *Soteria*, 1 mężczyzna *Sotero*, w nowogreckiej formie z rozwojem *ē* (długiego, czyli *etha*) w i: 1 *Sotir*, 2 *Sotiros*, 5 *Sotyr*, 2 *Sotyrios*, imiona żeńskie: 16 *Sotiris*, 1 *Sotirka*, 2 *Sotirys*, 1 *Sotyrria*, 4 *Sotyris*, 5 *Sotyrys*.

Wśród polskich nazwisk w SNWPU znajdziemy 160 osób *Soter*: 3 w woj. bydgoskim, 5 gdańskim, 30 kieleckim, po 27 pilskim i wrocławskim, 14 katowickim; *Soterska* 0: 6 *Sotirów*: 3 w woj. warszawskim, 2 łomżyńskim, 1 łódzkim, na pewno Greków oznaczają *Sotiriou* 2, po 1 w woj. łódzkim i szczecińskim. Wypisać też wypada polskie nazwiska *Zbawicki* 49, *Zbawiński* 18, *Zbawiony* 27, *Wybawiński* 20. Rezygnuję z informacji, kto historycznie nosił imię *Soter*.

28. Jednorał, Jednorałek, Jednoralski podobne

SNWPU podaje 70 osób o nazwisku *Jednorał*: po 4 w woj. gdańskim, warszawskim, częstochowskim i krakowskim; 1 słupskim, 25 chełmskim, 14 legnickim, 7 szczecińskim, 3 kieleckim; 14 *Jednorałek*: 7 w woj. siedleckim, 5 warszawskim, 2 krakowskim; 45 *Jednoralski*: 14 w woj. bydgoskim, 11 gdańskim, 5 słupskim, po 3 warszawskim, szczecińskim i toruńskim, 2 łódzkim; 1 *Jednorolik* w woj. katowickim; *Jednorolski* 0.

Podstawowe nazwisko *Jednorał* odniesiemy do gwarowej postaci *jednorał* rzeczownika *general*, jaka według J. Karłowicza² występuje na południu Polski: gwara zebrzydowska w pow. wadowickim, Cieszyńskie, Kieleckie i w Wielkopol-

² J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. II, Kraków 1901, s. 75.

sce. *Jednoralek* jest formą pochodną, utworzoną od nazwiska *Jednoral* za pomocą przyrostka -ek w funkcji patronimicznej lub nawiązuje wprost do rzeczownika jednoralek, *Jednoralski* utworzona została modelowo za pomocą przyrostka -ski od *Jednoral*; warianty *Jednorolik* i *Jednorolski* ujawniają dodatkowo gwarowy proces przejścia staropolskiego a (długiego) w o. Choć nazwisko, zwłaszcza forma *Jednoralski* ma wielu przedstawicieli na Pomorzu Gdańskim, nie jest tu jednak notowane w okresie XVI-XVIII w. Rodzina przeniosła się więc na północ Polski z południa lub Wielkopolski.

Sam wyraz generał przejęliśmy, jak podaje A. Bańkowski (BI 418; Br i Sł nie notują), z języków zachodnioeuropejskich: niem. *General* lub franc. *général* 'oficer najwyższej rangi' w I połowie XVI w. i wymawialiśmy *jenerał*, potem *gienerał*, od XX w., jak dziś, *generał*. Ostatecznym jego źródłem jest łaciński przymiotnik *generalis* 'ogólny, główny, naczelny', przede wszystkim 'rodowy' od *genus*, *generis* 'ród', przejęty do polszczyzny jako generalny. W okresie XVI-XVIII w. wyrażenia dowódca generalny, przełożony generalny (w zakonach), sejm generalny, woźny generalny i inne zuniwersalizowano do postaci rzeczownika generał. Wyraz był wieloznaczny, według tzw. *Słownika warszawskiego* (SW I 823) oznaczał: 1) 'najwyższy stopień oficerski', 2) 'najwyższego przełożonego w zakonie', 3) 'tytuł niektórych wojewodów', 4) dawniej na Litwie 'woźny sądowy starszy na województwo albo powiat', 5) 'zjazd powszechny z jakiejś prowincji' w dawnej Polsce, 6) 'rozporządzenie, uniwersał', 7) 'reguła, maksyma', 8) 'główny klucz, zwłaszcza wytrych', 9) żartobliwie 'nocnik, urynał', z których od II połowy XIX w. przetrwały do naszych czasów dwa pierwsze. Gwarowe przekształcenie wyrazu z *generał* w *jednoral* dokonało się pod wpływem odniesienia do liczebnika jeden (etymologia ludowa albo reinterpretacja).

Dopowiedzieć trzeba, że nazwisko *Generał* noszą 2 osoby w woj. wrocławskim, *General* 3 w tymże województwie; *Jenerał* 66, wiele jest form pochodnych, których już nie wyliczam.

29. Metzg(i)er, Mecger, Metzler, Metzgi i podobne

SNWPU podaje 13 osób pisanych *Mecger*: 6 w woj. pilskim, 3 kieleckim, po 2 lubelskim i przemyskim; 5 *Mecgier* w woj. katowickim; 1 *Metzegier* w woj. zamojskim; 125 *Metzger*: 15 w woj. gdańskim, 20 kieleckim, 16 wrocławskim, 12 pilskim i katowickim, 9 krakowskim; 60 *Metzgier*: 35 w woj. zamojskim, po 5 w opolskim i zielonogórskim, po 4 w poznańskim i wałbrzyskim, 3 szczecińskim; 12 *Metzker*: 6 w woj. legnickim, 3 pilskim, 2 jeleniogórskim, 1 wrocławskim; 13 *Mezger*: 7 w woj. śląskim, 3 katowickim, 2 wałbrzyskim, 1 przemyskim; 38 *Mezgier*: 13 w woj. śląskim, 10 przemyskim, 8 koszalińskim, 7 katowickim; 1 *Mezgier* w woj. przemyskim; 81 *Metzler*: 5 w woj. bydgoskim, 3 gdańskim, 20 poznańskim, 14 biel-

skim, 13 krakowskim, 12 konińskim, 5 leszczyńskim, po 4 szczecińskim i wałbrzy-
skim, 1 pilskim; 10 *Metzig*: 5 w woj. toruńskim, 4 warszawskim, 1 olsztyńskim; 1
Metzigier w woj. poznańskim.

Nazwiska typu *Metzger*, *Mecg(i)er*, *Mezg(i)er*, *Metzker* są wariantami gra-
ficznymi, (często polonizowanymi) i pochodzą od takiegoż rzeczownika pospolitego
Metzger 'rzeźnik', będącego regularną strukturą na wykonawcę czynności od cza-
sownika *metzgen* 'zarzynać, rznąć (bydło)'. Jest to rodzina bogato rozbudowana w po-
łudniowych Niemczech. Wielki słownik niemiecko-polski J. Pipreka i J. Ippoldta (t.
II, wyd. V, Warszawa 1981, s. 105) podaje nadto *Metzgerbank* 'rzeźnia, jatka',
Metzgerei 'rzeźnia, rzeźnictwo', *Metzgerladen* 'sklep rzeźniczy'. Go 431 wywodzi
ze średnio-łac. *matiarus* (Kluge 476 jednak od rdzenia germańskiego) i podaje na-
zwiska *Matzterer*, *Metzker*, frankońskie *Metzjer*, *Metzig* i *Matzig* szwajcarskie, też
Neumetzger. Tu więc mamy objaśnienie wariantów *Metzig* i *Metzigier*. Zoder II
154 również wywodzi omówione tu nazwiska od średnio-wysoko-niem. *metzjaere*,
metzjer, *metziger* 'rzeźnik, masarz', a sam wyraz jako pożyczkę romańską. Wariant
Metzler pochodzi również od takiegoż rzeczownika *Metzler* 'rzeźnik', utworzonego
regularnie od *metzeln* 1. 'rąbać, siekać', 2. 'zarzynać', 3. 'zabijać, masakrować'. Sam
wyraz *Metzler* wywodzą autorzy niemieccy (Go 431, Kluge 476) ze średniołac.
macellarius 'handlarz towarami mięsnymi' od *macellare* 'zabijać'.

30. Pepliński, Pelpliński i podobne

SNWPU podaje 67 osób o nazwisku Peplinski: 48 w woj. bydgoskim, 14 gdań-
skim, 4 słupskim, 1 łódzkim; 3151 Pepliński: 792 w woj. bydgoskim 91 elbląskim,
1267 gdańskim, 359 słupskim, 125 toruńskim, 82 koszalińskim, 51 szczecińskim, 48
katowickim, 47 leszczyńskim; 96 *Pelpliński*: 4 w woj. elbląskim, 88 gdańskim, 3
słupskim, 1 koszalińskim; 3 *Pelpiński*, po 1 w woj. gdańskim, słupskim, olsztyńskim,
a więc z opuszczeniem *-l-* w środkowej sylabie.

Nazwisko historycznie notowane było głównie na południowych Kaszubach,
najwcześniej w roku 1664 utrwalony został rybak z Przytarni pod Wielem *Pepliń-
ski*: Rybak *Pepliński* przy Suminach od granicy Bytowskiej (F 32, s. 217); w tzw.
Summariuszu ksiąg metrykalnych par. Wiele³, bo 8-krotnie zapisany został Jakob
Pepliński w latach 1777-1794, po razie w roku 1797 Therese *Pepliński*, Anton
Pepliński i Thomas *Pepliński* w roku 1800. Często wpisywane było do ksiąg
metrykalnych parafii Ugoszcz pod Bytowie: w księdze chrztów 7 wpisów z lat
1777-1798, m.in. Magdalena de *Peplińskie* z Pólczna, Julianna de *Peplińska*

³ Księgi przechowywane w miejscowym archiwum parafialnym: w ks. I – s. 32, 41, 46, 55, 64;
ks. II – s. 2, 10, 21, 36, 49, 50.

⁴ Wszystkie księgi w miejscowym archiwum parafialnym, w księdze chrztów, s. 51, 61, 126.

z Ugoszcza, Casimir *Pepliński* et Catharina z Rogu⁴ w księdze ślubów: And(reas) *Pepliński* 1796, Joanna *Peplińska* ze Studzienic 1789, Josephus *Pepliński* 1792, Mathias *Pepliński* de Deserto *Peplinskie* 1781⁵, a więc było pustkowie nazwane od właściciela *Pelplińskiego* – *Peplińskie*⁶, jak wiele innych na Pomorzu i w całej Polsce, nienotowane jednak przez monografistkę toponimii bytowskiej G. Surmę (PMT IX). W Księdze Szkaplerza Świętego mamy 8 wpisów z lat 1786-1832, m.in. Józef *Peplinski* z Prądzonki, Jakob *Peplinski* z Kłęczna i kilka niezlokalizowanych⁷. Rzadziej już pojawiało się na środkowych Kaszubach, np. w księdze chrztów par. Chmielno zapisana została w roku 1854 Julianna *Peplińska*⁸, bardzo rzadko trafiało się na Kociewiu, np. raz w księdze metrykalnej par. St. Kiszewa, pow. kościerski zapisany został Mathias *Pepliński* w roku 1813⁹. Na nagrobkach cmentarnych w Pogódkach i w Konarzynach, pow. kościerski notowałem nazwisko *Pelpliński*.

Forma *Pelpliński* podpowiada także etymologię nazwiska od nazwy wsi, od roku 1931 miasta *Pelplin*, siedziby cystersów, na Pomorzu powszechnie określanego *Peplin* (por. obiegowe na Kaszubach: Żle bādā miōł synka, dōm go do Peplinka 'do seminarium, gdzie wykształcony zostanie na księdza', tak też historycznie niekiedy pisanego), np. *Peplin* 1310, *Peplin* 1476, *Peplin* 1583, tak też podał wybitny historyk Pomorza i znawca tradycji pomorskiej ks. R. Frydrychowicz w znanym ogólnie *Słowniku geograficznym* (VII, 1886, s. 644) *Peplin* alias 'inaczej' *Pelplin*. Podstawa nazwy, jak dotąd, nie została w sposób zadowalający objaśniona: odnosi się ją do wyrazu pło, pleso 'jezioro, staw, bagno' (zob. PMT I 94), popiół, w interpretacji ludowej od *papla* 'topola' lub *peplac* 'wykonywać po partacku' z odpowiednim opowiadaniem (PMT VI 80-81). Jest co prawda osada *Peplin* w par. Leśno, gm. Brusy w pow. chojnickim, ale notowana późno, dopiero pod koniec XVIII w. (w Topografii Goldbecka) PMT V 67, a nazwisko notowane już w roku 1564, innych nazw miejscowości *Peplin*, *Pelplin* w Polsce nie ma. *Pelplin*, jak powszechnie wiadomo, stanowił własność cystersów, nie był wsią szlachecką, jednak *Pe(l)plińskich* odnotowują niektóre herbarze polskie¹⁰. Dlatego owo de w metrykaliach ugoskich, sygnalizowało ono (jak niem. *von*, holenderskie *van*) szlachectwo. Liczne rodziny jednak lub przynajmniej przedstawiciele tych

⁵ W księdze ślubów, s. 47, 42, 44, 30.

⁶ Szerzej o tego typu nazwach w przywołanym wcześniejszej literatury, zob. E. Breza, *Nazwy terenowe typu Bonikowski Plac, Klepinowski (Dom na Pomorzu Gdańskim)*, „Sonomastica”, XXIII, 1978, s. 95-119.

⁷ Księga Szkaplerza Świętego niepaginowana.

⁸ Księga przechowywana w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254/III 1, k. 107.

⁹ Księga przechowywana w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254/III 22, k. 113.

¹⁰ *Polska encyklopedia szlachecka*, pod red. S. Starykoń-Kacprzyckiego, t. IX, Warszawa 1937, s. 287, powołując się na Herbarz K. Nieseckiego, podaje *Pepliński*, h. niewiadomego od roku 1600, czerski (prawdopodobnie chodzi o Czersk na Mazowszu, nie o pomorski o pow. chojnickim) i odnosi do *Pelplina*. zapisanego *Peplin*.

rodzin przywłaszczali sobie szlachectwo (*nobilitas*); w wypadku *Pe(l)plińskich* wymaga to osobnego wyjaśnienia. Nazwiska na *-ski* i formanty pochodne często skracano, za taki skrót uznać można formy *Peploch* i *Pepluch* w SNWPU (bez wskazania ilości), utworzono analogicznie jak *Kiedroch* od *Kiedrowski*, kasz. *Czinoch* od *Kinowski*, *Kizoch* od *Kizewski*.

Najwybitniejszym przedstawicielem rodziny był dotychczas Franciszek *Pepliński* (1878-1958), gbur i rybak kaszubski, zwany kaszubskim Drzymałą, bo – aby obejść ustawę pruską – zamieszkał w wozie cygańskim w Wieprznicy pod Kościerzyną, rodem ze Skorzewa pod Kościerzyną¹¹. Nosi to nazwisko także Wiktor *Pepliński*, profesor Uniwersytetu Gdańskiego, historyk i znawca prasy pomorskiej.

Zbliżone fonetycznie są nazwiska: *Peplan* 4: po 1 w woj. gdańskim i toruńskim, 2 koszalińskim, *Pepla* 30 w woj. warszawskim, *Peplak* 161: 4 w woj. elbląskim, 24 gdańskim, 61 warszawskim, 42 siedleckim, 16 białkopodlaskim, odnieść je jednak można do podstawy *pepla* 'guzdrała', (z południa Kaszub znana mi też *pépla* 'zacierka, breja'), *pěplac* 'partaczyć, robić coś źle', *pěploch* 'partacz' Sych IV 56. *Peplau* 35: 8 w woj. elbląskim, 5 gdańskim, 20 toruńskim, 2 poznańskim odnieść można do nazwy miejscowości *Pepelow* w pow. Wismar, w Meklemburgii (Zoder II 287). Nazwiska *Papla* 166 poza Pomorzem, *Paplak* 73, *Paplan* 0 spoza Pomorza i ich pochodne odnieść można do gwarowego *paplać* 'pleść, mówić od rzeczy' lub też gw. *papla* 'topola'.

Za protoplastę *Peplińskich* w kanadyjskim Wilnie uchodzi Jacob *Pepliński*, jego dwaj bracia Maciej (Matt) i Anthony oraz 5 siostr, które powychodziły za Kaszubów, notowani od roku 1869, często pisani *Peplansky*, niekiedy *Peplinskee*. W USA żyją w stanach Wisconsin i Montana¹².

31. Sapka, Szapke podobne oraz pochodne; Ryma, Katar, Fluks

SNWPU podaje 15 osób pisanych *Sapka*: po 1 w woj. elbląskim i legnickim, 4 wałbrzyskim, po 3 gorzowskim, katowickim i olsztyńskim; 2 *Szapka*: po 1 w woj. olsztyńskim i tarnobrzeskim; 17 *Szapke* w woj. katowickim; *Schapke* 0; *Szapko* 0; 1 *Szapkowicz* w woj. wałbrzyskim; 11 *Szapkowski*: 7 w woj. szczecińskim, 3 gorzowskim, 1 siedleckim; *Szapek* 0; 11 *Sapkiewicz*: 7 w woj. siedleckim, 4 ostrołęckim; 262 *Sapko*: 12 w woj. gdańskim, 6 słupskim, 102 chełmskim, 79 lubelskim, 20 krakowskim, 5 rzeszowskim, 9 warszawskim; 157 *Sapkowski*: 6 w woj. bydgoskim, 11 gdańskim, 1 słupskim, 27 bielskim, 25 suwalskim, 16 gorzowskim, 15 wro-

¹¹ Jego biogram pióra J. Borzyszkowskiego zob. w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*, pod red. Z. Nowaka, t. III, Gdańsk 1997, s. 407.

¹² A. Rekowski, *The Saga of the Kashub People in Poland, Canada, U.S.A.* (brak r. i m. wydania), passim.

ciałowskim, 7 szczecińskim, 3 gorzowskim, 1 siedleckim.

Wśród kapłanów diecezji chełmińskiej znalazł się ks. Herman Antoni *Schapke* (1842-1908), rodem z Czarnego, w pow. człuchowskim, syn rolnika Eryka i Anny Rogożyńskiej, proboszcz i dziekan w Nowym Mieście Lubawskim, narodowości niemieckiej (H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej...*, Pelplin 1995, s. 290).

Podstawowe nazwisko *Sapka* najprościej wywieść od rzeczownika staropolskiego *sapka* 'katar'. Autor XVI-wieczny Siennik pisał: "Ryma, sapka, niezyt i innemi imiony zowiemy wilgoć zbytnią, która z głowy płynie..." Początkowe *Sch-* i *Sz-* to wpływ niemczący, wiele przykładów na tę substytucję (podstawianie niem. *Sch-* w miejscu polskiego *S-*) podałem w artykule o nazwisku *Szornak* (Sl Occ. t. 37 w druku). *Sapkiewicz* i *Szapkiewicz* oraz *Szapkowicz* to formy pochodne, patronimiczne utworzone za pomocą przyrostka *-ewicz* lub *-owicz*; *Schapke* to wynik zniemczenia przez wymianę *-a* na *-e*. Dziś *sapka* w języku ogólnopolskim nieznana, występuje w kaszubszczyźnie, gdzie oznacza także 'złość, gniew' i ma wariant podstawowy *sapa* Sych V 16 i wiele form pochodnych, jak *sapk* i *sapała* 'mruk'. Zoder II 487 niem. nazwisko *Schäpke* wiąże z średnio-dolno-niem. *schap* 'owca'.

Z nazwiskiem *Sapka* i wariantami połączyłem także nazwisko *Ryma* 29: 8 w woj. gdańskim, 11 katowickim, 5 legnickim, 3 opolskim, po 1 warszawskim i radomskim, pochodnym od dawnego polskiego *ryma* 'katar', pochodnego od greckiego i (z greki zapożyczonego) łacińskiego *réuma* 'katar' w medycynie, 'prąd, strumień' ogólne od czasownika *réō* 'płynę' (por. słynne Heraklitowe *Panta réi* 'wszystko płynie'), Br 472. Od wyrazu tego, jak powszechnie wiadomo, pochodzi nazwa *reumatyzm*, zwany na Pomorzu także *rojmq*. J. Mączyński w swoim *Słowniku* z roku 1564 pisał: "Cieczenie albo fluks z nosa idący, *ryma*" (za *Podręcznym słownikiem dawnej polszczyzny* S. Reczka, Wrocław 1968, s. 432, 439). Inną rodzinę etymologiczną oczywiście stanowi łaciński wyraz *rima*, *-ae* 'szpara', np. *rima oris* 'szpara ust'. Por. nazwiska *Katar* 0, *Katara* 0, *Katarz* 1 w woj. wrocławskim, *Katarak* 1 w woj. warszawskim i wiele innych pochodnych. Do rdzenia tego należy estetyczna kategoria *kátharsis* 'oczyszczenie', wprowadzona przez Arystotelesa, imię *Katarzyna* 'czysta' (w sensie fizycznym, bo w sensie duchowym, moralnym czysta to *Agnieszka* od gr. *agnéia* 'czystość, niewinność'), *katarowie* 'czyści', czyli *albigensi* (od n. miasta Albi w południowej Francji), XII-XIII-wieczna sekta religijna, znana z Lombardii i południowej Francji.

Gdy o wyraz *fluks* (z łac. *fluxus*, *-us* 'wyptyw, płynięcie') chodzi, wystąpił on jako podstawa nazwiska *Fluks* u 295 obywateli: 33 w woj. elbląskim, 1 gdańskim, 11 słupeckim, 152 warszawskim, 57 ostrołęckim, pochodne *Fluksik* 62: 13 w woj. elbląskim, 43 warszawskim, 4 pilskim, 2 szczecińskim.

32. Sitterle, Sitterlee i podobne

SNWPU podaje 7 osób pisanych *Sitterle*: po I w woj. gdańskim i słupskim, 5 warszawskim; 36 *Sitterlee*: 4 w woj. bydgoskim, 25 gdańskim, 6 słupskim, 2 kozalińskim, 1 krakowskim; 1 *Sitterlef* w woj. słupskim; 1 *Sitterlle* w woj. gdańskim; 1 Zitermann w woj. elbląskim. Magazyn Kaszubski „Rodnô Zemia”, pr. II Telewizji Polskiej w dniu 15 lipca 2001 r. prezentował rodzinę *Sitterle* z Kamienicy Szlacheckiej, pow. kartuski jako plantatorów truskawek.

Nazwisko pochodzi bezpośrednio z języka niemieckiego, pośrednio z języka łacińskiego jako nazwa zawodowa. W średnio-dolno-niem. był rzeczownik *suter* 'krawiec', częściej wyraz oznaczał też 'szewca', zapożyczony został z łac. *sutor*, -oris 'szewc'. Końcowy element *-le* czy *-lee*, w niemotywowanym (niezrozumiałym) nazwisku (oddano go nawet przez *-lef* może przez nawiązanie do zwierzęcia lew) pochodzi ze średnio-dolno-niem. przyrostka złożonego *-elin* (a to ze starowysoko-niem. *-ilī(n)*), powstałego z *-il-* oraz *-ī(n)*. Rozwinął on się w dzisiejszy przyrostek zdrabniający *-lein*, np. *Kindlein* od *Kind* 'dzieciątko od dziecko'. Etymolog niemiecki F. Kluge (437) podaje, że w staroniemieckim był to przyrostek dominujący, w nowoniemieckim upowszechnił się z północy Niemiec pochodzący przyrostek *-chen*, np. *Kindchen* od *Kind*. Łacińskie *u* z rzeczownika *sutor* przeszło w niem. *ü*, a Polacy oddali je przez *i* por. analogicznie *Suchta* od imion typu *Sulisław*, *Sulirad*, po niemiecku *Süchte(n)*, polskie *Sychta*, *Kurk*, niem. *Kürk*, słowińskie *Kirk* i wiele innych.

Onomasta niemiecki Zoder II 617, 704 podaje niem. nazwiska *Sitterlin* i *Sütterlin* i odnosi je właśnie do podanego rzeczownika (ostatecznie) łac. *sutor*, dopuszcza też (homonimicznie) od rzeczownika *Sutter*, który w gwarach oznacza 'bagno' lub od nazwy wsi *Sutter* w Bawarii. Samo nazwisko: Hynrich *Sutter* podaje z roku 1510. M. Gottschald (Go 564) z kolei podaje właśnie m.in. *Sütterle*, *Sütterlin*, *Sitterle*.

Wracając do łacińskiego *sutor*, powiedzieć trzeba, że oznaczało ono 'tego, co szył' od czasownika *suo*, *suere*, *sui*, *sutum* 'szyć, złączać', a łączyć można było skóry zwierzęce, z czego rozwinął się zawód krawca (od *kroić* – materiał – jak niem. *Schneider* od *schneiden* 'kroić') i poły skór na nogi, z czego rozwinął się zawód szewca (po polsku od szyć, w niem. *Schuster*, od *Schuh* 'but', a ostatecznie od łac. *sutor* 'szewc'). W średniowiecznej i kościelnej łacinie szewc to *sutor*, a krawiec *sartor*, -oris (z czego włoskie *sarto*, też *sartore*, dawne fr. *sartre*, por. nazwisko *Sartre*) od czasownika *sarcio*, -ire, *sarsi*, *sartum* 'łączyć, szyć'.

Wspomniane nazwisko *Zitermann* do podstawy niem. *Suter* przyjęło człon *-mann* od pełnego rzeczownika *Mann* 'mężczyzna, człowiek'.

33. Ugowski i podobne

SNWPU podaje 133 osoby nazywające się *Ugowski*: 1 w woj. bydgoskim, 8 elbląskim, 108 gdańskim, 3 słupskim, 10 toruńskim, 2 szczecińskim, po 1 w leszczyńskim, wałbrzyskim i wrocławskim.

Historycznych zaświadczeń tego nazwiska jest niewiele na Pomorzu Gdańskim. W katastrze frydrycjańskim z roku 1773 w Lubieszynie, w gm. Nowa Karczma, pow. kościerski zanotowani zostali dwaj chałupnicy lub komornicy, tj. ludzie bez ziemi, zwani po niemiecku *Einlieger*: Laur.(entius), tj. Wawrzyniec *Ugowski* i P.(aul) *Ugowskj*, nazwisko *Ugowski* znam ze Skorzewa pod Kościerzyną, na cmentarzu katolickim w Dziemianach, pow. kościerski spoczywa Władysław *Ugowski*, ur. w 1957 r. (rok śmierci nie został podany).

Zgrupowanie rodziny w woj. gdańskim każe szukać jej podstawy słowotwórczej w tym regionie. I oto jest wieś *Ugoszcz* pod Bytowem, zwana po niemiecku *Bernsdorf*. G. Surma (PMT IX 14, 63) podaje dla niej zapisy, potwierdzające formę niemiecką z czasów krzyżackich; *Bernhardisdorf* 1350, *Bernsdorf* 1354, *Bernstorff* 1628, które zinterpretujemy jako 'Wieś Bernarda' od niem. *Dorf* 'wieś'. Oboczną formę niemiecką i polską zawiera inwentarz starostwa bytowskiego z roku 1638: *Villa Bernsdorff* alias 'inaczej' *Ugoszcz* cum praedio 'z wybudowaniem' (chodzi prawdopodobnie o *Ugoskie Budy*, położone na płdn.-wschód od wsi) F 46, 3. 14. Polską nazwę tłumaczono jako strukturę dzierżawczą od nazwy osobowej *Ugost* jak *Bydgoszcz* od *Bydgost*, *Małogoszcz* od *Małogost*, *Dobrogoszcz* od *Dobrogost*. Prof. H. Górniewicz postawił tezę¹³, że część nazw wsi z członem *-goszcz* bierze swe nazwy od wcześniejszych nazw jezior i rzek, a cytowany wyżej zapis wsi *Ugoszcz* z roku 1638 mówi też o rzece *Ugoskiej* i jeziorze *Ugoskim*, która wpada do Jeziora *Mądrzechowskiego*, a jezioro nazywa się dziś *Ugoskie*, *Ugoszcz*, *Wielkie* lub *Małe*. Byłyby to zdaniem tego uczonego płytkie jeziora i rzeki, w których woda niejako gości, tj. często z nich odpływa. Jest też wieś *Ugoszcz* w pow. Rypin, leżąca również nad rzeką *Ugoszcz*, *Słownik geograficzny* (SG XII, 1892, s. 750) mówi o wsi, folwarku i dobrach *Ugoszcz* i wymienia właściciela Wojciecha *Ugoszczkiego* (bez *-s-*). Jest też *Ugowo* w pow. białostockim z kościołem z roku 1753 (SG XII 751), które również mogłoby dać początek nazwisku *Ugowski*.

Nazwisko *Ugoszczski* lub *Ugosc(s)ki* zostało zapisane w roku 1418 w Brześciu Kujawskim, tak odczytała redakcja SSNO V 518 zapis Cunath *Vgoszczski*

¹³ H. Górniewicz, *Najstarsze typy nazw geograficznych Pomorza Środkowego*, [w:] *Ze studiów nad toponimią Pomorza Środkowego*, pod red. E. Homy, Koszalin 1976, s. 29-30 i w innych pracach. F. Nieckula, *Polskie nazwy miejscowe z sufiksem -jb*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Tow. Naukowego”, V, 1965, s. 65-147.

i Nicolaus *Vgoscwski*, a Z. Kaleta ze współautorkami wiąże je ze wsią *Ugoszcz* w gm. Brzuze, w woj. wrocławskim (tj. pow. rypińskim, o której wyżej, SEMOT III 206. PES XII 51 wymienia nazwisko *Ugoski* h. Ślepowron z roku 1500 w tymże *Ugoszczu*, a *Ugowski* herbu niewiadomego w roku 1700 z *Ugowem* w pow. białostockim. Wariantu *Ugoski* SNWPU nie podaje. Rodzą się więc dwa problemy: 1) jeśli *Ugowski* pochodzi od *Ugoszcz* pod Bytowem, to skąd to -w-, regularnie przymiotnik od tej wsi brzmi *ugoski* (tak już w roku 1638 *Ugoska* Rzeka i *Ugoskie* Jezioro), 2) jeśli od *Ugowo* w pow. białostockim, to dlaczego dziś tam nieznaną, ludność wiejska tak łatwo nie opuszcza swych siedzib. Nie uprzedzając odpowiedzi historyków i genealogów, na drugie z postawionych pytań powiedzieć można: część *Ugowskich* na Pomorzu Gdańskim może pochodzić z Białostoczczyzny, część z wtórnym -w- z *Ugoszcza* w pow. rypińskim zamieszkuje w woj. toruńskim (10 osób). Większość jednak wiązałbym z *Ugoszczem* pod Bytowem. Wtórne -w- było wyrazem szlacheckości dla wielu rodzin, nobilitowało rodziny. Zdaniem K. Nitscha (JP 29, 1949, s. 224-227) pojawiała się w XVIII w., a według niektórych nawet w wieku XV. Chodzi o nazwiska *Zalewski* ze wsi *Zalesie*, *Mokronowskich* ze wsi *Mokronosy*, *Kozierowskich* ze wsi *Kozierogi*, które etymologicznie pisały się wcześniej *Zaleski*, *Mokronoski*, *Kozieroski*. Tak też *Ugoski* czy to z *Ugoszcza* rypińskiego czy z *Ugoszcza* podbytownskiego zaczął się pisać *Ugowski* (dokumentalnie pod koniec XVIII w.). *Ugoszcz* pod Bytowem był wsią książęcą (Biskup 130), ale od takich również powstawały nazwiska na -ski, por. np. *Skwierawski* i *Tuszkowski* ze *Skwieraw* w pow. bytowskim i ze wsi *Tuszkowy* w pow. kościerskim.

Zbliżonymi nazwiskami z początkowym *J-* są *Jugowicz* 49 poza Pomorzem: 21 w woj. łódzkim, po 8 w nowosądeckim i szczecińskim, 7 bielskim, 5 gorzowskim i *Jugowiec* 166: 66 w woj. krakowskim, 34 katowickim, 13 jeleniogórskim, 10 legnickim, po 8 w śląskim, częstochowskim i wałbrzyskim. Herbarz *Leszczyca* podaje *Jugiewicz* h. Sas bez bliższych informacji (s. 291). Wiazać je możemy z imieniem *Hugo* i *Ugo*; ten ostatni wariant prejetowany dałby wymienione postaci. Wskazywać na nią wprost może postać *Jugo* 280, z czego po 3 w woj. elbląskim i śląskim, Może też wziąć by trzeba pod uwagę ap. *jugo*, obocznie *igo* 'jarzmo'. Nazwisko *Jugowski* 16: 11 w woj. krakowskim, 3 radomskim, 2 łódzkim odnoszą heraldycy (zob. PES VI 223) do wsi *Jugowice* w pow. wielickim, o której zob. SG III 621; przypisują im herb Strzemię i datują na rok 1560. W czasach krzyżackich (1375 r.) notowana była też wieś *Jugowo* w pow. tucholskim, w roku 1689 pojawia się ta nazwa jako jezioro, U. Kęsikowa wywodzi jej nazwę od im. *Jugo* (od *Hugo*), PMT II 64.

Przy okazji warto zwrócić uwagę na to, że nazwa wsi *Ugoszcz* pod Bytowem zawsze traktowana była przez miejscową ludność w rodzaju męskim: (ten) *Ugoszcz*, do *Ugoszcza*, w *Ugoszczu*. Tak mówią do dziś okoliczni Kaszubi (tradycję znam choćby poprzez dziadka ze strony ojca, dla którego była to wieś rodzinna), takie

świadczenia przekazuje nam także historia: w Księdze Szkaplerza Św. par. *Ugoszcz* mamy wzmianki o członkach: z *Ugoszcza*, SG XII 75 podaje: "Z *Ugoszcza* proboszcz pobierał 23 korcy żyta". Dopiero po ostatniej wojnie napływowa ludność zapatrzona w odmianę miasta wojewódzkiego Bydgoszcz (historycznie jednak *Bydgoszcza*, np. w roku 1558 *Bydgoszcza*) zaczęła przypisywać nazwie rodz. ż.: (ta) *Ugoszcz*, do, w *Ugoszczy*. Tak też paradoksalnie podał WU III 494 *Ugoszcz* pod Bytowem w dopełniaczu *Ugoszczy*, *Ugoszcz* pod Rypinem: do *Ugoszcza*.

34. Wolfard, Wohlfahrt i podobne

SNWPU podaje 14 osób noszących nazwisko *Wolfahrt* w woj. gdańskim, 20 *Wolfard* poza Pomorzem: 2 jeleniogórskim, 3 legnickim, po 4 w katowickim i wrocławskim, 7 w woj. białostockim; 59 *Wolfart*, z tego 2 w woj. bydgoskim, 9 gdańskim; 1 *Wolfat* w woj. białostockim; 6 *Wolfahrt*: 1 w woj. warszawskim, 5 krakowskim; 25 *Wohlfahrt*: 15 w woj. gdańskim, 10 łódzkim; 2 *Wohlfahrt* w woj. gdańskim; 7 *Wohlfarth* w woj. warszawskim; 1 *Wohlgefahrt* w woj. szczecińskim.

Historycznie na Pomorzu zapisane zostało w księdze metrykalnej par. Pogódki pod Skarszewami (księga w miejscowym archiwum parafialnym, niepaginowana): Joannes *Wolfart* 1675. Bogato dokumentują je J. Muhl w historii pow. gdańskiego wyżynnego (Muhl) i W. Heidn w dziejach pow. kartuskiego (Heidn). W roku 1769 Christian *Wolfahrt* sprzedał karczmę w Lublewie, w roku 1850 w Kłodawie mieszkały 3 rodziny *Wohlfartów*; w roku 1819 Johann *Wohlfahrt* uzyskał prawo własności w Nowej Wsi pod Przywidzem, i w tymże roku 1819 Michel *Wohlfahrt* w Sucheju Hucie (*Trockenhütte*) pod Skarszewami (Muhl 30, 124, 187, 194).

Rodzina Michała (*Michael*) *Wohlfahrt*a została potraktowana w księgach metrykalnych ewangelickich w Przyjaźni jako przybyła nowo do Majdan pod Przywidzem w latach 1740-1750, w tychże Majdanach w roku 1773 mieszkali Michel i Johann *Olfarth*, w roku 1772 żył niejaki *Wolfart* w Borczu; w roku 1773 według katastru frydrycjańskiego Daniel *Wohlfahrt* mieszkał w Miłowie (*Schönbeck*) pod Przywidzem, a w Górnej Hucie (*Oberhütte*) pod Przywidzem Christian *Olfarth*, na początku XX w. Ferdinand *Wohlfahrt* był sołtysem we wspomnianej Nowej Wsi; w I wojnie światowej poległ Reinhold *Wohlfahrt* z Ząbrska i niepodany z imienia *Wohlfahrt* z Łapina; Hulda *Wohlfahrt* z Grzybna pod Kartuzami opowiadała, jakich krzywd doznała jej rodzina od Rosjan i Polaków w 1945 r. (Heidn 37, 170, 292, 307-309, 374, 379, 388, 498, 500, 581, 582).

Nazwisko nie było rozumiane ani przez Niemców, ani przez Polaków, dziś też jest niemotywowane. Niekiedy początkowe *W-*, jak widzieliśmy, traktowano jako protezę w wymowie typu uokuo, uucho i dlatego forma *Olfarth* (nie występuje jednak w SNWPU), por. *Olter* i *Wolter*. Można by, nawiązując do podstawowych

z punktu widzenia opisowego wyrazów: *wohl* 'zdrow, dobry, pomyślny' i *Fahrt* 'podróż, jazda', powiedzieć, że *Wohlfahrt* to nazwisko złożone od życzenia *Wohl Fahrt!* 'szczęśliwej podróży', niejako jak ang. *farewell*. Zauważyć jednak trzeba, że rzeczowniki czynnościowe rzadko przechodzą do roli nazw własnych. W zasobie polskich nazwisk (wyzyskując SNWPU) nie mamy ewentualnie nazwiska *Podróż*. Jest *Droga* 63, ale może być motywowane zamieszkaniem obok drogi i należeć do łańcucha nazwisk typu *Góra, Las, Łąka; Dróżka* 279 może być formą pochodną od istniejącego już nazwiska *Droga*, jak *Kaletka* od *Kaleta, Kalembka* od *Kalemba* lub być motywowane zamieszkaniem podle dróżki. *Jazda* 0 i pochodne mogą nawiązywać do formacji wojskowej na koniach: *jazda* w przeciwieństwie do piechoty na żołnierza tej formacji. W zasobie łacińskich przydomków (*cognomina*) też nie mamy form *Via* czy *Iter* od rzeczowników *via* 'droga jako trakt' i *iter* 'podróż'.

Onomaści niemieccy sądzą, że omawiane nazwisko to pierwotna forma *Wolfrat* lub *Wolfhart*, a więc w I członie występuje rzeczownik *Wolf* 'wilk', a w II *Rat* 'rada', czyli *wilcza rada* (jak z bajek Ezopa pochodząca *niedźwiedzia przysługa*), lub też 'mocny jak wilk', por. *Bernhard* (polskie Bernard) od *Bär* 'niedźwiedź' i *hart* 'mocny'. W XVI w. miało dojść do przekształcenia w *Wohlfahrth*. Tak twierdzi Zoder II 858, przytaczając z roku 1142 zapis *Wolfradi abbatis* 'opata *Wolfrada*', tak pojmuje też V. Hellfritsch (218-219) potwierdzający zapis Nickel *Wolfrad* z roku 1456, podając staro-wysoko-niem. imię *wolf-hart* 'silny jak wilk'.

W Polsce n. os. *Wolfhart* notowana była od roku 1351: *Cunadus et Wolfhardus*, fratres dicti Zulow 'Kunad i *Wolfhard*, bracia zwani Sułow lub Sulow (por. SSNO V 257 i VI 188) ze Śląska oraz *Wolfharth Pyzicz de Crakovia* z roku 1383 '*Wolfhart Pyszyc* lub *Pyzic* (zob. SSNO IV 404) z Krakowa'. Zapisy z końcowym *-d* lub *-t* uwarunkowane są morfologicznie: staro-wysoko-niem. jest tu *hart*, ale gotyckie *hardus*, staroang. *heard*, jak zaznacza Kluge (294). Zapisy polskie każą więc odnieść to nazwisko do II członu *-hart* 'mocny', nie *rat* 'rada'. Człon I tych zapisów wiąże z rzeczownikiem *Wolf* 'wilk' także Z. Klimek (SEMot 5, s. 292).

Na Pomorzu nazwisko ma historycznie wyraźną geografę: okręg Przywidza i Skarszew, gdzie zaświadczone zostało od XVII w. Wnosić można, że nosili je ludzie sprowadzeni przez starostów skarszewskich lub kartuzów z Pomorza Zachodniego, by karczowali okoliczne lasy, wtedy bowiem te tereny zostały zasiedlone w miejscowościach zwanych Hutami: np. Czarna Huta, Gromadzin, po niemiecku *Scharshütte*, Kierzkowo, po niemiecku *Strauchhütte*, Sucha Huta, po niemiecku *Trockenhütte* w pow. gdańskim wyżynnym czy *Starkowa Huta, Chyłowa Huta, Kapelowa Huta*, dziś *Kaplica, Egiertowa Huta*, dziś *Egiertowo* w pow. kartuskim. Muhl (189) wspomina, że o przekazywanych terenach wokół Skarszew, Przywidza, Czapelska w dokumentach z lat 1622, 1624, 1631 mówi się *actum in silva* 'działo się w lesie', były to tereny dopiero karczowane.

Objaśnienie skrótów

B – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I. II: A_P, Warszawa 2000

Biskup – M. Biskup, A. Tomczak, *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1955

Br – Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927

C – A. Cieślíkowa, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław 1990

Damps – M. Damps, *Nazwiska mieszkańców Kociewia od XVI do XVIII wieku*. Praca doktorska wykonana pod kierunkiem E. Brezy na Uniwersytecie Gdańskim w roku 1988. Maszynopis

F 32 – *Opis królewskich ziem w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim z r. 1664*, wydał J. Paczkowski, Toruń 1938, Fontes XXXII

F 46 – *Inwentarze starostwa bytowskiego i lęborskiego z XVII i XVIII w.*, wydał G. Labuda, Toruń 1959. Fontes XLVI

Go – M. Gottschald, *Deutsche Namenkunde, 3. Auflage*, Berlin 1954

Heidn – W. Heidn, *Die Ortschaften des Kreises Karthaus /Westpr. in der Vergangenheit*, Marburg/ Lahn 1965

Hellfritzsch – V. Hellfritzsch, *Familiennamenbuch des Sächsischen Vogtlandes*, Berlin 1992

JP – „Język Polski”, Kraków od roku 1913

Kluge – F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuche der deutschen Sprache*, 22. Auflage, Berlin-New York 1989

Muhl – J. Muhl, *Geschichte der Döfer auf der Danziger Höhe*, Danzig 1938. Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens. 21

NP. – E. Breza, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, Gdańsk 2000

PES – *Polska encyklopedia szlachecka*, pod red. S. Starykoń-Kacprzyckiego, t. I-XII, Kraków 1935-1938

PMT I – E. Breza, *Toponimia powiatu kościerskiego*, Gdańsk 1974

PMT II – U. Kęsikowa, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ov-*, Gdańsk 1976

PMT V – J. Łuszczynska, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -in-*, Wrocław 1983

PMT VI – H. Bugalska, *Toponimia powiatów gdańskiego i tczewskiego*, Wrocław 1985

PMT VII – H. Górniewicz, *Toponimia powiatu starogardzkiego*, Wrocław 1985

PMT IX – G. Surma, *Toponimia powiatu bytowskiego*, Wrocław 1990

SEMot I – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, część I: *Odapelatywne nazwy*

osobowe, oprac. A. Cieślíkowa, Kraków 2000

SEMot III – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, część III: *Odmiejscowe nazwy osobowe*, oprac. Z. Kaleta, Kraków 1997

SEMot VI – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, część: VI: *Nazwy herbowe*, oprac. M. Bobowska-Kowalska, Kraków 1995

SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. I-XV, Warszawa 1880-1902

SIWPU – *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, Kraków (1995)

SI Oc – „*Slavia Occidentalis*”, Poznań, od roku 1921

SI – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, od roku 1952

SNWPU – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. I-X, wyd. K. Rymut, Kraków 1992-1994

SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, pod red. W. Taszyckiego i M. Malec, t. I-VII, Wrocław 1965-1987

SW – J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1952-1953

Sych – B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I-VII, Wrocław 1967-1976

WU – *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, t. I-III, Warszawa 1981-1982

Zoder – R. Zoder, *Familiennamen in Ostfalen*, Bd I, II, Hildesheim 1968